

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ІСТОРІЯ ОСВІТИ

УДК [316.752:316.3]:124.5

В'ячеслав ДОЛІД,
кандидат історичних наук, доцент,
проректор із науково-педагогічної
та навчальної роботи Рівненського ОІППО

Оксана ЛЮТКО,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, економіки
та менеджменту освіти Рівненського ОІППО

ЦІННОСТІ СУСПІЛЬСТВА: МІЖ ІДЕАЛОМ І РЕАЛЬНІСТЮ

У статті розглянуто сутність поняття «цінності» з позиції філософії, психології та соціології. Просліджується зв'язок особистісних цінностей із поведінкою особистості. Окреслено проблему впливу чинників, що мають історичний вимір, на ціннісні зміни в суспільстві.

Ключові слова: цінності, цінності виживання, цінності самовираження.

В статье рассматривается сущность понятия «ценность» с позиции философии, психологии и социологии. Прослеживается связь личностных ценностей с поведением личности. Описана проблема влияния факторов, имеющих историческое измерение, на ценностные изменения в обществе.

Ключевые слова: ценности, ценности выживания, ценности самовыражения.

In recent years, Ukrainian social and political life has been characterized by a number of significant events that have affected the lives of Ukrainians, their self-identification and values. These values, being one of the most important components of the structure of the individual, are regulators of behavior that manifest themselves in all spheres of human activity and, ultimately, society. Therefore, the study of the phenomenon of values today acquires an important significance for understanding the direction in which society moves.

Values are orderly aspirations that manifest themselves in various situations and govern the choice of human action. Values are generally inert, but they may change. The World Values Survey, conducted in 2011-2016, showed that Ukraine is moving towards survival values. Such values usually dominate in poor and volatile countries where key issues of physical and economic security are the main.

At the same time, the Revolution of Dignity and Russian military aggression had no effect on Ukrainian society, self-identification of citizens and their value orientations.

So, the number of adherents of the values of self-expression increases in Ukraine. Such values are typical for young people with higher education, as well as residents of large cities.

It should be noted that the movement towards the values of self-expression is impossible without certain radical changes in the minds of Ukrainians. Firstly, it is necessary not only to understand but also to use democratic principles such as freedom, equality, justice, responsibility, respect for diversity, human rights in everyday practices. Secondly, Ukrainians should learn how to respect and adhere to laws and regulations. Finally, we need to learn how to respect ourselves and to live our minds, to treat critically the truths and thoughts that are imposed on us from the outside.

Key words: values, values of survival, values of self-expression.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років українське суспільно-політичне життя характеризується низкою знакових подій. Згадаймо хоча б Революцію гідності, російську збройну агресію, надання автокефалії для Православної Церкви України. Це далеко не повний перелік епізодів, свідками яких нам довелося стати. Означені події не могли не вплинути на життя українців, їхню самоідентифікацію та цінності. Саме вони (цінності), будучи одним із найважливіших компонентів структури особистості, є регуляторами поведінки, які проявляються в усіх сферах діяльності людини й, зрештою, суспільства. Тому дослідження феномену цінностей на сьогодні набуває неабиякої значущості для розуміння того, в якому напрямку рухається суспільство.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Феномен цінностей перебуває в полі зору низки наук про людину, як-от: філософії, психології, педагогіки, соціології тощо. У Філософському енциклопедичному словнику термін «цінність» тлумачиться як «те, що людина визнає найважливішим і до чого вона прагне, ставиться з повагою та визнанням» [9, с. 507].

Вікіпедія зі свого боку визначає «цінність» як «будь-яке матеріальне або ідеальне явище, що має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, втрачає сили, час, гроші, здоров'я, заради якого вона живе» [1]. Отже, це стратегічні життєві цілі та світоглядні орієнтири.

У філософії виокремлюють два типи цінностей: 1) ті, сенс яких визначається наявними потребами та інтересами людини; 2) ті, що надають сенс існуванню самої людини. Цінності другого типу в сучасній літературі інколи називають вищими, культурними, смисложиттєвими або ж просто самоцінностями. Моральні цінності, що є орієнтирами для людської свідомості (вища з-поміж яких – ідея Добра), належать саме до другої із названих категорій, сутність яких не вичерпується крайніми потребами не лише індивіда, а й будь-якого суспільства чи навіть людства в цілому. Сенс існування індивідів, культур, суспільства і людства загалом суттєво пов'язаний із відкритістю для них основних моральних цінностей [4, с. 113].

Поняття «цінність» у психології розглядається з різних позицій. Так, російський психолог Д. Леонтьєв, фахівець у галузях психології особистості, мотивації та сенсів, відстоює думку, що «цінності – це життєві цілі, ідеали, які визначають спрямованість діяльності людини» [6, с. 21]. Така характеристика найкраще підходить до психологічного підходу, оскільки, з цієї точки зору, основний інтерес становить значення (роль) цінностей у мотивації та регуляції діяльності й поведінки особистості. Тобто, психологічне дослідження цінностей ґрунтується на розумінні їх як індивідуальних, мотиваційних структур особистості, що дозволяє розташувати поняття «індивідуальні цінності» в одному ряду з такими поняттями, як «ідеали», «переконання», «настанови», «мотиви», «потреби» тощо.

Низка дослідників (І. Бех, В. Брожик, М. Євтух, І. Зязюн, А. Ручка, М. Рокіч, Б. Шлодер) розглядають індивідуальні цінності як критерії, що використовуються людьми для здійснення вибору та обґрунтування власних дій, оцінки себе та інших людей, тобто як поняття, подібне до уявлень та переконань. Не менш поширеним є розуміння цінностей як різновиду соціальних настанов, інтересів особистості, що регулюють її поведінку (В. Ядов, К. Морріс, Е. Шпрангер).

К. Клакхон, засновник соціологічної концепції цінностей та ціннісних орієнтацій, аналізуючи причини існування цінностей, зазначав, що «без них (цінностей) життя суспільства складно уявити: існування соціальної системи було б позбавлене спрямованості на досягнення групових цілей, а люди не мали б змоги отримувати від інших те, що їм потрібно в особистих та емоційних відношеннях» [10, с. 416]. Крім того, дослідник переконали, що індивідуальні цінності є відображенням групових або універсальних, які кожен індивід інтерпретує по-своєму. Аналізуючи відмінності між потребами та цінностями, науковець підкреслює, що, на відміну від потреб, які характеризуються динамічністю і ситуативною мінливістю, цінності є стабільними, абсолютними, незалежними від зовнішніх умов.

У сучасних суспільствах системи цінностей відзначаються різноманітністю та ієрархічною впорядкованістю. Деякі з цінностей сприймаються і поділяються цілими соціальними групами, інші ж, навпаки, – вузьким колом індивідів. Зважаючи на це, можемо констатувати, що цінність – це такий феномен, який розуміється по-своєму не лише кожною людиною, а й кожною епохою.

Зважаючи на вищевикладене, **мета нашої статті** – з'ясувати, які цінності притаманні українському суспільству в умовах сучасних соціальних, політичних та економічних змін.

Виклад основного матеріалу. Цінності – це ієрархічно впорядковані прагнення, що проявляються в різноманітних ситуаціях і керують вибором дій людини та оцінкою нею подій. Цінності загалом є інертними, однак вони можуть змінюватися. Це доводять численні дослідження, найвідоміше серед яких – Світове дослідження цінностей (World Values Survey), започатковане у 80-х рр. ХХ ст. американським соціологом Р. Інглегартом [11]. Ключова теза Інглегарта – економічні зміни, насамперед зростання добробуту, призводять до демократизації суспільства, а в сумарному підсумку – до його модернізації. При цьому слід зауважити, що економічні зміни впливають на політику не прямо, а опосередковано, наприклад, через цінності, що домінують у суспільстві. Як наслідок – одним суспільствам, навіть досить заможним, не вдається перейти до демократії, тоді як інші, порівняно бідніші, мають шанс стати демократичними.

Зв'язки між економікою, політикою і цінностями мають не причинно-наслідковий характер, а швидше кореляційний, тобто характер залежності, ймовірності. Простежуючи ціннісні зміни, можемо спрогнозувати, як рухатиметься суспільство далі. З одного боку, цінності складаються історично, а тому не зазнають суттєвих змін, а з іншого – вони все ж змінюються, хоча й вкрай повільно, насамперед у зв'язку зі зміною поколінь, адже у більшості людей вони формуються в підлітковому та юнацькому віці й становлять «відбиток» того часу, на який цей вік припадає. Скажімо, цінності в суспільстві, де немає загальної середньої освіти, суттєво відрізняються від тих, де така освіта є, а також від того суспільства, де значний відсоток молоді має університетську освіту (це явище, зокрема, притаманне для сучасної України впродовж останніх 100 років) [2, с. 96–97].

Інглегарт вимірює цінності за двома групами і, відповідно, розміщує їх на так званій «цивілізаційній мапі» світу (*див. рис.*) на двох осях координат:

- перша група (вертикальна вісь) – протиставляє традиційні та секулярно-раціональні цінності;
- друга група (горизонтальна вісь) – цінності самовираження та цінності виживання.

Перший зсув, знизу вгору по вертикальній осі, характерний для переходу від аграрних суспільств до індустріальних. Відповідно другий – зліва направо по горизонтальній осі, – від індустріальних до постіндустріальних.

Дослідження, проведені у 2000-х роках, показали, що Україна рухається до цінностей самовираження. При цьому опитування, здійснене у 2011–2016 роках, виявило реверсний рух – до цінностей виживання, що зазвичай домінують у бідних і нестабільних країнах, де проблеми фізичної й економічної безпеки є ключовими. Для таких суспільств характерний етноцентризм, низький рівень довіри та толерантності. Цінності самовираження домінують переважно в тих країнах, де простежується вищий рівень довіри і толерантність, зокрема більше уваги приділяється правам меншин, гендерній рівності, захисту довкілля, громадській, волонтерській і добродійній діяльності, досить активно є участь громадян в ухваленні різноманітних політичних та економічних рішень.

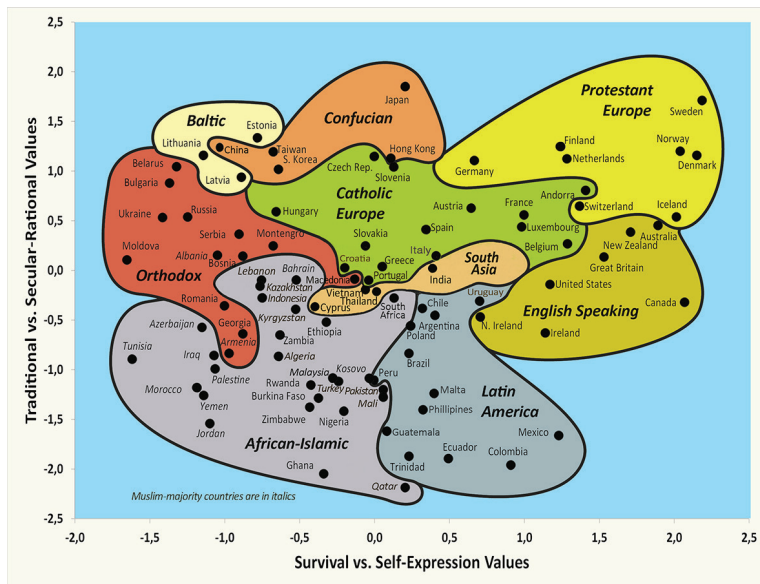

Рис. Представлення цінностей на «цивілізаційній мапі» світу

Революція гідності та російська воєнна агресія суттєво вплинули на українське суспільство, самоідентифікацію громадян та їхні ціннісні орієнтації. Ці зміни помітні як на дискурсивному, так і поведінковому рівнях. Дослідження, проведене у 2015 році Центром соціальних і маркетингових досліджень «SOCIS», показало, що в Україні зростає кількість прихильників цінностей самовираження. Такі цінності притаманні зазвичай молоді з вищою освітою, а також мешканцям великих міст (15% респондентів). На жаль, 85% українців сьогодні перебуває в зоні виживання [8]. Це пояснюється наявністю в Україні структурних проблем і неможливістю блискавичних реформ.

Позиція на «цивілізаційній мапі» залежить також від трьох визначальних чинників, які мають історичний вимір:

- перший чинник – релігія; вищий рівень добробуту в країнах, де сповідується монотеїстична, а не політеїстична релігія, християнство, а не іслам, західне християнство, а не східне, протестантизм, а не католицизм;

- другий чинник – імперія, в якій перебувала свого часу країна (наприклад, Британська, Іспанська, Австро-Угорська, Російська та ін.);

- третій чинник – соціальний устрій країни в минулому (найкраще – демократія, найгірше – комунізм) [2, с. 56].

Ми не вдаватимемося до детального аналізу вищезначених чинників, але при цьому зауважимо, що кожен може самостійно зробити висновок стосовно того, чому в Україні досі домінують саме цінності виживання.

Крім того, зазначимо, що історичні передумови хоча і є надзвичайно важливими, однак їхня роль не є фатальною: основне значення у формуванні цінностей особистості передусім належить інституту освіти. Саме тому сьогодні вкрай необхідно змінити функції освіти, модернізувати її, сприяти збільшенню шансів особистості на її одержання.

Попри те, що українцям притаманна інертність, очікування благ і справедливості ззовні, ми, незважаючи ні на що, здатні консолідуватися, активно діяти та віддавати свої життя заради кращого майбутнього.

«Вперше в історії Європейського Співтовариства європейці віддали свої життя із прапором Європи в руках» [3], – так описав трагічні події під час Євромайдану єпископ УГКЦ Борис Гудзяк. Український народ має власні цінності: абсолютні, вічні, національні, громадянські, родинні, валео-екологічні, що виокремлюють його з-поміж інших народів. Деякі із цих цінностей (волелюбність, прагнення до власної свободи) шанувалися в Україні й раніше, ще до того, як їх почали вшановувати на території інших країн Європи. Нам завжди було притаманне толерантне ставлення до інших культур, традицій, релігій. Так, ще грецький місіонер Теодосій Грек, який жив і працював у Києві у XII ст., соромив киян за те, що вони з похвалою відгукуються про інші віри, нехтують конфесійними відмінностями та дозволяють собі вислови на кштал «і сю, і ту віру Бог дав» [7, с. 162–163].

Висновки. Рух до цінностей самовираження неможливий без певних радикальних змін у свідомості українців: по-перше, необхідно не лише розуміти, а й використовувати у повсякденних практиках такі демократичні принципи, як свобода, рівність, справедливість, відповідальність, повага до різноманіття, права людини; по-друге, українцям варто навчитися поважати і дотримуватися законів і правил (згадаймо хоча б стародавній латинський вислів «Duralex, sedlex» (суворий закон, але це – закон), який проголошує принцип верховенства закону і йому повинні підкоряться всі: як пересічні громадяни, так і керівники держави); по-третє, нам потрібно навчитися поважати себе та жити своїм розумом, зокрема критично ставитися до істин і думок, які нав'язуються нам ззовні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вікіпедія [Електронний ресурс]. URL: <http://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 01.03.2019).
2. Грицак Я. Й. 26-й процент, або Як подолати історію / Я. Грицак. – К. : Фонд Порошенка, 2014. – 136 с.
3. Єпископ Гудзяк: Вперше в історії ЄС саме українці загинули за цінності під європейським прапором [Електронний ресурс]. URL: <https://ucu.edu.ua/news/epyskop-hudzyak-vpershe-v-istoriji-es-same->

ukrajintsi-zahynuly-za-tsinnosti-pid-jevropejskym-prorodom-ukrinform/ (дата звернення: 24.02.2019).

4. Малахов В. Етика. Курс лекцій : навч. посіб. / В. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – Вид. 6-те. – 384 с.

5. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. – СПб. : Речь, 2004. – 70 с.

6. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15–26.

7. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / А. Річинський. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 410 с.

8. Центр соціальних і маркетингових досліджень [Електронний ресурс]. URL: <http://socis.kiev.ua/ua/> (дата звернення: 24.02.2019).

9. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 576 с.

10. Kluckhohn C. Values and Value Orientations in the Theory of Action / C. Kluckhohn // Toward a General Theory of Action / Ed. By T. Parsons, E. Shils. – Cambridge, 1951. – 505 p.

11. World Values Survey [Електронний ресурс]. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (дата звернення: 22.02.2019).

Дата надходження до редакції: 19.03.2019 р.

УДК 378.22:340.134(09) (477)

Вікторія МЕНЯЙЛО,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
докторант Запорізького національного університету

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто еволюцію вітчизняного законодавства у сфері підготовки наукових, науково-педагогічних кадрів, а також історико-педагогічні передумови становлення і запровадження європейської моделі підготовки докторів філософії в Україні. Висвітлено основні проблеми докторської підготовки на сучасному етапі.

Ключові слова: доктор філософії, аспірантура, підготовка PhD, третій рівень вищої освіти.

В статті рассмотрена еволюція отечественного законодательства в сфере подготовки научных, научно-педагогических кадров, а также историко-педагогические предпосылки становления и введения европейской модели подготовки докторов философии в Украине. Освещены основные проблемы докторской подготовки на современном этапе.

Ключевые слова: доктор философии, аспирантура, подготовка PhD, третий уровень высшего образования.

The article examines the evolution of domestic legislation in the field of training scientific, scientific and pedagogical staff and the historical and pedagogical preconditions for the formation and introduction of a European model for the training of doctors of philosophy in Ukraine. In this process, there were three stages. The first stage (1991 – 2005) begins with the proclamation

of Ukraine's independence and is characterized by the creation of its own system of training candidates and doctors of sciences. By that time, this system practically reproduced and supported the functioning of the Soviet model of training scientists, characterized by excessive centralization, formalization, administrative pressure, and narrowing the autonomy of higher education institutions. The second stage (2005 – 2014) relates to the movement towards European standards in connection with the signing of the Bologna Declaration and the need for Ukraine to fulfill its international obligations. But the adopted normative acts were of a purely declarative nature and had no real implementation given the weak understanding of the mechanisms for their practical implementation. Consequently, the system of training scientific, scientific and pedagogical staff did not undergo tangible changes, despite all the contemporary democratic processes in the Ukrainian society and the scientific community, namely the introduction of some new approaches (the elimination of the Higher Attestation Commission, increased requirements for scientific publications, development Academic Mobility Programs). In the third stage, which began in 2014, the training of doctors of philosophy was introduced in Ukraine, which is based on the European model of PhD training, the main elements of which are reflected in the new Laws of Ukraine «On Higher Education», «On Scientific and Scientific-Technical Activity» and relevant by-laws. This period is complex